

АДАПТИВНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ ПРОЯВ У ДИНАМІЦІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

І. І. Д'яконова, д-р екон. наук, доцент;

Є. Ю. Мордань, аспірант,

ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», м. Суми

У статті сформовано та надано характеристику основним етапам розвитку банківської системи України залежно від економічних процесів, що відбуваються в країні та становленні системи банківського регулювання.

В статтє сформирована и представлена характеристика основных этапов развития банковской системы Украины в зависимости от экономических процессов, происходящих в стране и становления системы банковского регулирования.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Світова фінансова криза 2008 року вкотре спонукала науковців до пошуку адекватних інструментів регулювання стратегічних складових національних та світової фінансових систем. У попередніх дослідженнях доводилась гіпотеза про те, що банківська система належить до категорії активних, цілеспрямованих систем із зворотним зв'язком [3].

Реактивність та адаптивність банківської системи – це основні характеристики, що доводять її вагомість у забезпеченні стабільного економічного зростання. Банківська та економічна системи перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки покращання економічної ситуації в країні сприяє покращанню фінансових результатів банківських установ, у свою чергу, національне економічне піднесення зумовлене стабільним розвитком банківської системи. Остання забезпечує безперерйну роботу платіжної дисципліни в країні, акумуляцію та перерозподіл грошових коштів населення та суб'єктів господарювання в кредити та інвестиції; регулювання попиту та пропозиції грошей в економіці.

Розвиток банківської системи обумовлений комплексом процесів, що відбуваються у зовнішньому стосовно до неї середовищі і комплексом процесів у самій банківській системі. Зазначені процеси проходять об'єктивно, оскільки ґрунтуються на економічних законах розвитку. Іншими словами, при розгляді банківської системи як об'єкта дослідження її необхідно розглядати у процесі розвитку, який визначається безліччю умов та чинників зовнішнього і внутрішнього характеру.

Таким чином, еволюцію розвитку вітчизняної банківської системи та банківського рулювання як її складової доцільно розглянути на тлі динаміки основних макроекономічних тенденцій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням питань еволюції банківської системи України займалися провідні науковці України, серед яких особливо слід виділити М. П. Денисенка [1], І. І. Д'яконову [3], А. О. Єпіфанова [4], О. М. Костюка [6], О. А. Костютенка [7], І. О. Лютого [8], А. М. Мороза [9], І. В. Сала [4], В. С. Стельмаха, В. П. Ходаківську [17]. Проте переважна більшість з них ранжує етапи розвитку банківської системи залежно від зміни певних компонентів системи, що вивчається. Таким чином, вивчення характеристик окремих етапів розвитку банківської

системи України залежно від еволюції економічної системи та банківського регулювання залишається поза увагою дослідників.

Метою дослідження є виділення основних етапів розвитку банківської системи України, здійснюючи їх характеристику та акцентуючи увагу на взаємодії банків та національної економіки.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історичний досвід свідчить про те, що та або інша структура банківської системи залежить від конкретних суспільно-економічних умов. Становлення банківської справи в Україні відбувалося в першу чергу шляхом створення прототипу системи українських комерційних банків у складі банківської системи СРСР. Однак розвиток банків в новій незалежній державі відбувався досить швидкими темпами порівняно з провідними країнами світу. Результативність діяльності банківської системи ринкового типу доцільно оцінювати поетапно, зважаючи на зміну параметрів функціонування як власне банківської системи, так і її окремих складових, зокрема інституту банківського регулювання.

Опрацювавши відповідний матеріал з цієї теми, можемо подати власну схему еволюції розвитку банківської системи України.

Отже, еволюцію розвитку банківської системи України можемо подати трьома блоками: перший – становлення (перші чотири етапи), другий – стабільності (п'ятий етап) та третій – кризовий (шостий етап) (рис. 1).

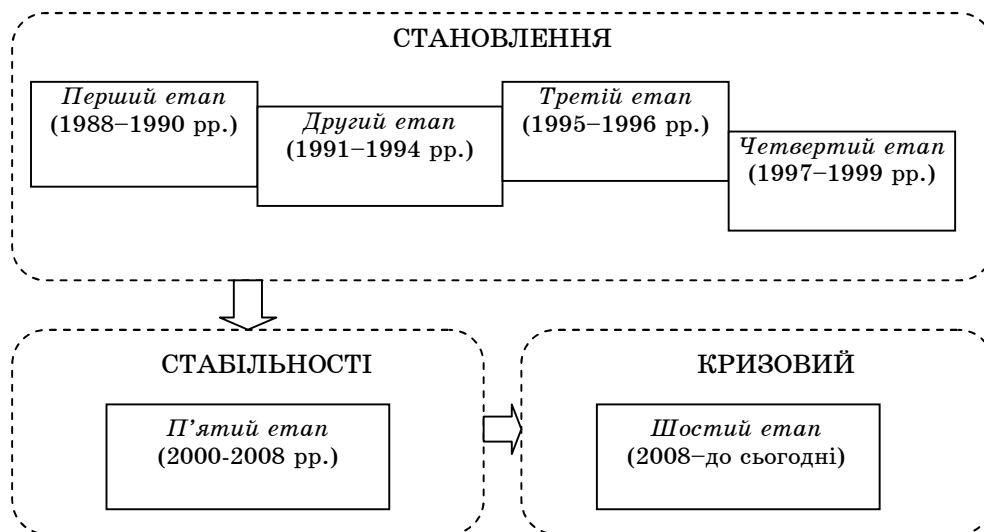

Рисунок 1 - Узагальнювальна схема етапів розвитку банківської системи України (авторська розробка)

Перший етап (1988 -1990 рр.). Закладення загального фундаменту створення системи українських комерційних банків у складі банківської системи СРСР. У листопаді 1988 року у Феодосії створено перший кооперативний банк «Таврія», а у січні 1989 р. у Києві – перший комерційний банк – Український інноваційний банк. На кінець 1989 р. у республіці діяло вже 12 комерційних і 5 кооперативних банків [6].

Другий етап (1991–1994 р.). Законодавчою основою створення власної банківської системи стало прийняття в березні 1991 року Верховною Радою УРСР Закон України «Про банк і банківську діяльність» [13], який передбачає створення дворівневої банківської системи. На першому рівні Національний банк України, створений на базі Української республіканської контори Державного банку СРСР, а

згодом самостійний центральний банк країни з власними завданнями та функціями; на другому рівні – комерційні банки. Власне за Національним банком України закріпилася функція здійснення регулювання діяльності банківської системи в цілому.

Розпад СРСР і проголошення України незалежною суверенною державою стало першим поштовхом до розвитку національної банківської системи.

Відбуваються процеси перереєстрації та реорганізації банків. Із жовтня 1991 року Національний банк починає перереєстрацію комерційних банків України, що були зареєстровані ще Держбанком СРСР. У цей же період галузевий капітал, тобто, частка капіталу, вкладеного у комерційні банки різними державними установами, поступово витісняється ринковим капіталом спільних та малих підприємств, акціонерних товариств. Державні банки «Промінвестбанк», «Агропромбанк», «Укросоцбанк» акціонуються, а точніше, приватизуються персоналом банків та великими клієнтами [17].

Економічна ситуація країни була вкрай нестабільною (табл. 1). Прослідковувався дисбаланс між основними макроекономічними показниками: скорочення реального ВВП на 14,2 % у 1993 році та 22,9 % у 1994 році супроводжувалося зменшенням заробітних плат на 51,5 % та 14,6 % відповідно, при цьому сповільнюються темпи зростання інфляційних процесів з 10256,0 % до 501,0 % та грошової маси з 1928,0 % до 667,2 %.

Таблиця 1 - Динаміка основних показників економічного стану України за період 1991-1999 рр., складено за даними [14,15]

Рік	Показники			
	Реальний ВВП, % (до попереднього року)	Індекс споживчих цін, % (грудень до грудня попереднього року)	Індекс реальної заробітної плати, % (грудень до грудня попереднього року)	Грошова маса, % (до попереднього року)
1991	91,3	390,0	x	x
1992	90,1	2100,0	61,3	1041,7
1993	85,8	10256,0	48,5	1928,0
1994	77,1	501,0	85,4	667,2
1995	87,8	281,7	128,1	215,5
1996	90,0	139,7	86,2	135,1
1997	97,0	110,1	97,6	133,9
1998	98,1	120,0	87,1	125,2
1999	99,8	119,2	103,4	140,5

Знецінення національної валюти, зростання грошової маси в перші роки незалежності спонукають органи державної влади прийняти рішення, яке кардинально повинне змінити ситуацію в країні на користь стабільності. У жовтні 1994 року затверджено програму антиінфляційних заходів, успішні результати впровадження якої спостерігаються вже в наступному році.

1992 та 1993 роки ознаменувалися появою банків «нової хвилі» із залученням значного обсягу приватного капіталу, таких, як «Аваль»,

«Інко», «Відродження», «Трансбанк». Створення значної кількості дрібних «кишенькових» банків (Правекс банк, Діамант-банк), які заробляли гроші лише за рахунок гіперінфляційних процесів в економіці. Статистичні дані цього періоду свідчать, що на кінець 1991 року в Україні було зареєстровано 77 банків, 1992 року – 134, а на кінець 1993 року їх налічувалося аж 211 [5,8].

Для захисту інтересів клієнтів та забезпечення фінансової надійності банків Національний банк у грудні 1993 року затверджує Постанову «Про затвердження Положення про економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків» [12], відповідно до якої встановлюються такі обов'язкові економічні нормативи для банківських установ: мінімальний розмір статутного фонду, платоспроможність банку, показники ліквідності балансу, максимальний розмір ризику на одного позичальника та обов'язкові резерви, що розміщуються у Національному банку.

Відбувається скорочення частки «міністерського» капіталу у комерційних банках відповідно до Постанови Кабінету Міністрів «Про передачу міністерських пакетів акцій на управління до Міністерства фінансів України».

Недосконала нормативно-правова база та відсутність ефективного механізму впливу на комерційні банки з боку НБУ гальмують процес становлення банківської системи України.

Третій етап (1995 -1996 рр.). На фоні скорочення темпів зростання грошової маси в 1995 році порівняно з 1994 роком з 667,2 % до 215,5 %, індексу споживчих цін з 501,0 % до 281,7 % та вперше за роки самостійності держави наміченої динаміки уповільнення тривалого спаду виробництва (у 1994 році реальний ВВП скоротився на 22,9 %, а в 1995 році на 12,2 %) (див. табл. 1) Національний банк України вибудовує більш чітку систему регулювання діяльності комерційних банків. Неготовність великої кількості комерційних банків до централізованого управління та жорсткого контролю з боку центрального банку призвело до їх банкрутства. З причин порушення банківського законодавства у 1994 році було ліквідовано 11 банків, у 1995 році – 20, серед яких були найбільші комерційні банки «Інко», «Відродження», «Економбанк», «Лісбанк»; у 1996 році прямими банкрутами стали 45 банків, а ще 60 опинилися у стані прихованого банкрутства [17].

У цей час з'являються нові українські банки, відбувається масова зміна складу акціонерів та власників комерційних банків і деяких їх філій шляхом продажу та перепродажу. Ці події ускладнили роботу як банківської системи України, так і всієї економіки в цілому, що підірвало довіру населення до банківської сфери.

Вихід країни з тривалої депресії та покращання економічної ситуації призвело до успішного проведення грошової реформи восени 1996 року, та введення в обіг національної грошової одиниці – гривні, що збалансувало економічні процеси в країні та підвищило інтерес зарубіжних інвесторів до української економіки. За даними НБУ на кінець періоду було зареєстровано 14 іноземних банків та їх представництв на території України.

Четвертий етап (1997-1999 рр.). Удосконалення системи регулювання, поліпшення банківського нагляду та посилення контролю НБУ супроводжувалося світовою фінансово-економічною кризою, яка бере свій початок у Південно-Східній Азії (1997 р.) та Росії (1998 р.), що ускладнило і без того не досить стабільне економічне становище України. Грошова маса в обігу збільшилася на 40,5 % у 1999 році порівняно з 1998 роком та рівень інфляції на 19,2 % відповідно. Динаміка цих показників значно перевищує темп зростання заробітних плат, що

становить лише 3,4 % у 1999 році, при суттєвому її скороченні в попередні роки (див. табл. 1).

Спостерігається неоднозначна ситуація, з одного боку, відбувається закриття банківських установ у зв'язку з недостатністю ресурсів для їх функціонування, а з іншого – збільшується на 91,23 % частка залучених коштів на рахунки фізичних та юридичних осіб та обсягу наданих кредитів – на 61,57 % (табл. 2).

Таблиця 2 - Деякі показники діяльності банків України у 1997-1999 рр., складено за даними [6]

Показник	Рік		
	1997	1998	1999
Кількість зареєстрованих банків	227	214	203
Кількість банків за участі іноземного капіталу	22	28	30
Кількість ліквідованих банків	10	16	11
Зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунки суб'єктів господарювання та фізичних осіб, млн. грн	6357	8279	12157
Вимоги банків за кредитами, наданими в економіку України, млн. грн	7295	8873	11787

П'ятий етап (2000 р. – серпень 2008 р.). Глобалізаційні процеси обумовлюють необхідність запровадження прогресивних методів регулювання банківської системи в умовах стабільного розвитку економіки. Упродовж зазначеного періоду Національний банк України та уряд активно співпрацюють в питаннях адаптації банківського законодавства до стандартів та вимог Євросоюзу.

Інтенсивний розвиток банківської системи в Україні був зумовлений стабільністю цін, заробітної плати, підвищенням ефективності виробництва, зменшенням рівня безробіття (рис. 2).

Цей період можна охарактеризувати такими змінами (табл. 3):

– до 2002 року здійснювалася ліквідація неконкурентоспроможних банків, унаслідок чого було ліквідовано 12 банків, загальна кількість яких на кінець року становила 182;

– з 2003 по 2007 рік відбувалося стрімке зростання загальної кількості банків та банків, що мають ліцензію на здійснення банківських операцій, у кінці періоду їх налічувалося 198 та 175 відповідно;

– зростає інтерес міжнародних організацій до банківської сфери України, що супроводжується збільшенням частки іноземного капіталу у статутному капіталі банків з 13,3 % до 35 %. На кінець 2007 року налічувалося 47 банків із нерезидентським капіталом, з них 17 з 100 % іноземним капіталом;

– стійка тенденція до зростання активів, зобов'язання, власного капіталу банків, підвищення рентабельності, покращання якості активів та пасивів, зростання кредитної та інвестиційної активності комерційних банків та підвищення прибутковості банківського сектору. Підтвердженням цього є те, що відношення чистих активів до ВВП зросло з 21,8 % на 01.01.2001 р. до 83,2 % на 01.01.2008 р., балансового капіталу з 3,8 % до 9,6 %, зобов'язань з 18 % до 73,5 %, кредитних операцій з 13,8 % до 67,3 %.

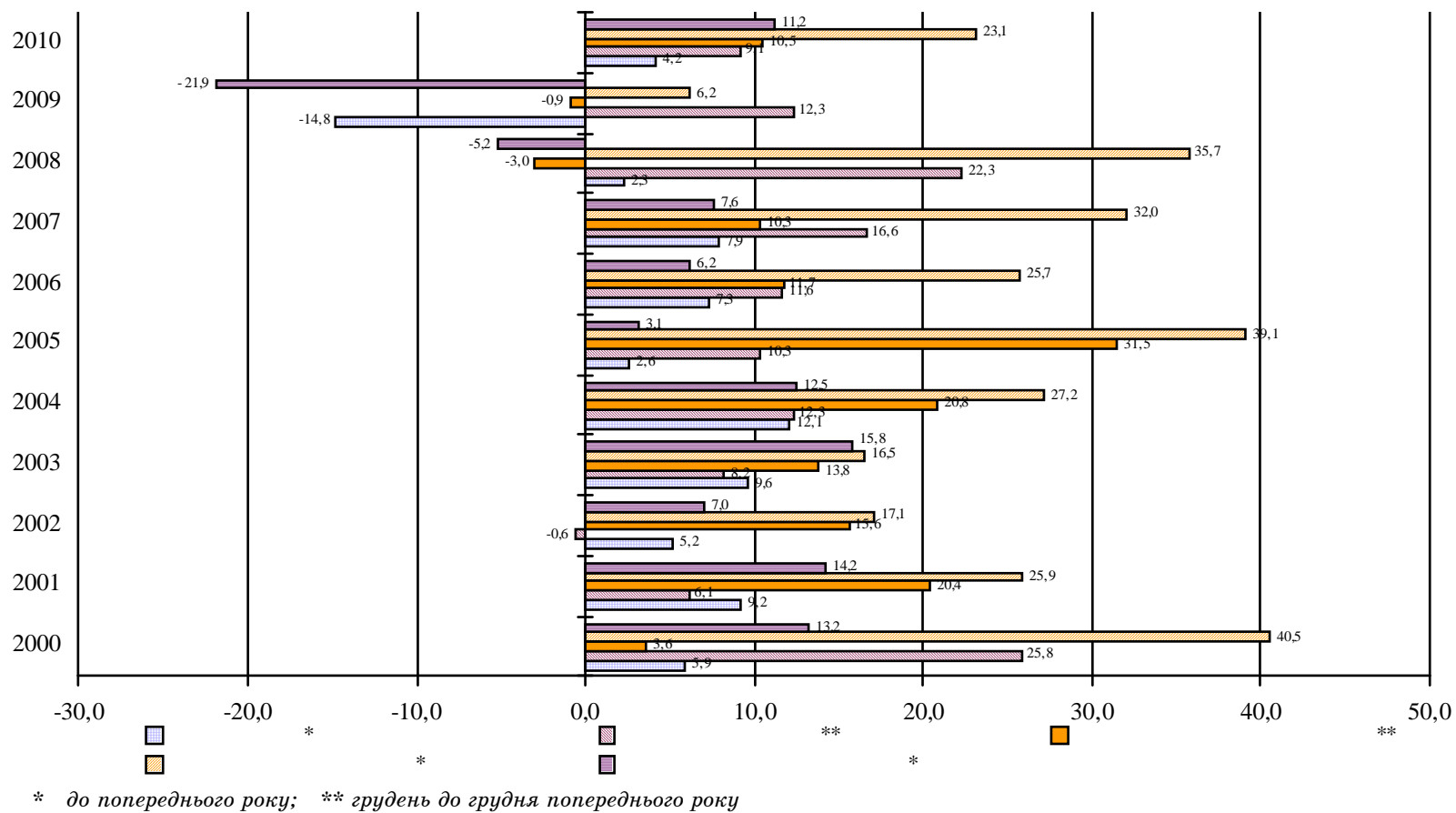

Рисунок 2 - Темп приросту основних показників розвитку економіки за 2000 -2010 рр., %, побудовано за даними [14, 15]

Таблиця 3 - Деякі показники діяльності банків,
складено за даними [10, 11]

Показники	Роки							
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість зареєстрованих банків	195	189	182	179	181	186	193	198
Виключено з Державного реєстру банків	9	9	12	8	4	1	6	1
Кількість банків, що мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій	153	152	157	158	160	165	170	175
з них: з іноземним капіталом	22	21	20	19	19	23	35	47
у т. ч. зі 100% іноземним капіталом	7	6	7	7	7	9	13	17
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	13,3	12,5	13,7	11,3	9,6	19,5	27,6	35,0
Темп приросту власного капіталу банків, %	-	21,63	26,1	29,0	43,0	38,2	67,3	76,2
Темп приросту чистих активів банків, %	-	27,4	33,4	56,9	34,0	59,2	59,1	63,4

Шостий етап (вересень 2008 р. – до сьогодні). Наступним випробуванням для економіки України стали події, що негативно характеризували діяльність як економічної системи в цілому, так і банківської діяльності зокрема і були зумовлені виникненням проблем на іпотечному ринку США. В умовах динамічного розвитку глобалізаційних процесів на фінансовому ринку та інтеграції національних економік до світової, криза швидко перекинулася на інші країни світу, включаючи Україну. На кінець 2010 року частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків становить 40,4 %, що свідчить про залежність вітчизняних банків від закордонних і про неможливість ухилитися від процесів, які відбуваються на світовому фінансовому ринку. У цей час на тлі скорочення темпу приросту реальної ВВП до 2,3 %, зменшення реальної заробітної плати на 3 % та індексу промислової продукції на 5,2 %, підвищення рівня інфляції на 22,3 % (див. рис. 1) зменшується ресурсний потенціал банківських установ, зростає частка проблемних кредитів, і як наслідок, отримані збитки у розмірі 38,4 млрд грн у 2009 році та 13,0 млрд грн у 2010 році [11]. За 2008-2010 рр. кредитна активність за коротко- та середньостроковими кредитами зменшилася на 4,7 %, а за довгостроковими – на 17,3 % (табл. 4).

Як наслідок, чисті активи банківських установ у 2008 році зменшилися на 4,9 % стосовно попереднього року. Основні зусилля регулювальних органів були спрямовані на зменшення частки проблемних кредитів у банківському секторі, шляхом їх продажу та реструктуризації, оскільки частка простроченої заборгованості за кредитами зросла на 366,7 % за аналізований період. Загальні зобов'язання банківських установ у 2009 році зменшилися на 5,1 % у порівнянні з 2008 роком, що зумовлено складною економічною ситуацією у світі, коливанням валютного курсу гривні та зниженням довіри до банківського сектору.

Таблиця 4 - Деякі показники діяльності банків, складено за даними [10, 11]

Показник	Роки		
	2008	2009	2010
Кількість зареєстрованих банків	198	197	194
Виключено з Державного реєстру банків	7	6	6
Кількість банків, що мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій	184	182	176
з них: з іноземним капіталом	53	51	55
у т. ч. зі 100% іноземним капіталом	17	18	20
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	36,7	35,8	40,4
Кредити надані, млрд грн	792	747	755
Довгострокові кредити, млрд грн	507	441	420
Прострочена заборгованість за кредитами, млрд грн	18	69	84
Зобов'язання, млрд грн	806	765	804
Темп приросту власного капіталу банків, %	71,4	- 3,4	19,6
Темп приросту чистих активів банків, %	54,5	- 4,9	7,0

Діяльність НБУ на цьому етапі була зосереджена на забезпеченні банківської стабільності та надійності, захисту прав вкладників та відновленні довіри суспільства.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження слід зробити такі висновки:

1. Банківську систему України можна характеризувати як активну, цілеспрямовану систему, якій притаманні реактивні властивості. Необхідно підкреслити, що упродовж періоду, що досліджується, остання стабільно підтримувала дієвість зазначених якостей.

2. Залежно від динаміки економічного зростання в еволюції банківської системи України можна виділити три блоки, кожен з яких охоплює один або декілька етапів, що визначають значну зміну кількісних та якісних характеристик системи: перший – становлення (перші п'ять етапів), другий – стабільності (шостий етап) та третій – кризовий (шостий етап).

3. Підтверджується існування залежності між соціально-економічним розвитком країни та станом її банківського сектору. Такий взаємозв'язок дає можливість розробляти адекватні прогнози та визначати ефективні важелі банківського регулювання.

SUMMARY

The main characteristics of the banking system evolution periods are formulated and described in the article. The mentioned steps were elaborated according to the trends of the economic development and banking system regulation establishment.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Денисенко М. П. Гроші та кредит у банківській справі [Текст] : навчальний посібник / М. П. Денисенко. – К. : Алерта, 2004. – 478 с.
2. Дії Національного банку України в період загострення світової фінансової кризи [Електронний ресурс] : аналітичний звіт 2009 : / Національний банк України НБУ. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>. – Назва з екрану.

3. Д'яконова І. І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України [Текст] : монографія / І. І. Д'яконова. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 400 с.
4. Єпіфанов А. О. Регіональна економіка: навч. посібник / А. О. Єпіфанов, І. В. Сало. – К.: Наукова думка, 2000. – 343 с.
5. Кириченко О. Модернізація організаційно-правового забезпечення реформування банківської системи України [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzizvru/2010_3/p3_30.html. – Назва з екрану.
6. Костюк О. М. Євразійські перспективи розвитку банківських систем = Euroasian Perspectives of the Banking Systems Development [Текст] : монографія / ДВНЗ «УАБС НБУ»; ред.: О. Костюк, М. Лін, Г. Омет. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 157 с.
7. Костютенко О. А. Банківське право: Банківська система. Національний банк. Комерційні банки. Розрахунки і кредитування. Ринок цінних паперів. Національне валютне законодавство. Банківські системи зарубіжних країн. Інститут банківської таємниці [Текст] : підручник / О. А. Костютенко. - 3-тє вид. – К. : Видавництво А. С. К., 2003. – 928 с.
8. Лютого І. О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки [Текст] : монографія / І. О. Лютого. – К. : Вид-во «Атіка», 2000. – 240 с.
9. Мороз А. М. Центральний банк та грошово-кредитна політика: підручник / за ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 2005. – 556 с.
10. Основні показники діяльності банків України на 1 грудня 2005 року [Текст] // Вісник Національного банку України. – 2006. – №1 (199). – С. 70.
11. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] : / Національний банк України НБУ. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm. – Назва з екрану.
12. Про затвердження Положення про економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків [Електронний ресурс] / Постанова Правління НБУ від 21.12.1993 № 114, втратила чинність / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0114500-93>. – Нормативна база.
13. Про банк і банківську діяльність [Електронний ресурс] / Закон України від 20.03.1991 № 872-ХІІ, втратив чинність / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=872-12>. – Нормативна база.
14. Річний звіт Національного банку України за 2006 рік [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Publication/an_rep.htm. – Нормативна база.
15. Сайт Державного комітету статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua>
16. Сайт Національного банку України: <http://www.bank.gov.ua/Statist/macro.htm>
17. Ходаківська В. П. Ринок фінансових послуг: теорія і практика: навчальний посібник [Текст] / В. П. Ходаківська, В. В. Беляєв. – К. : ЦУЛ, 2002. – 616 с.

Надійшла до редакції 29 листопада 2011 р.